

Hunok legyünk vagy maradjunk finnugorok?
Genetikusok, nyelvészek és régészek konferenciája Debrecenben
(2018. február 15.)

Maticsák Sándor
finnugor nyelvész, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Debrecen

A genetika manapság az egyik leggyorsabban fejlődő tudományág, és egyben az egyik legdivatosabb diszciplína is. Elkészült a Homo sapiens genetikai térképe, szinte naponta hallunk újabb és újabb orvosi eljárásokról, napirenden van a gén-szabályozás és a „génszabászat” kérdése. Manapság „sikk” a genetikai eredményekre hivatkozni, sokszor anélkül, hogy a megszólaló e tárgykörben járatos lenne. És ugyanúgy divatos a genetika és a nyelvészet összekapcsolása, pontosabban annak híresztelése, hogy a genetika legújabb eredményei révén pontosítani lehet a nyelvek eredetére vonatkozó eddigi eredményeket, hipotéziseket.

E témában úttörőnek számítanak Luigi Luca Cavalli-Sforza és szerzőtársai könyvei és cikkei.¹ A nyelvészek a benne foglaltakat rögtön cáfolták,² de a szellem már kiszabadult a palackból: úton útfélen lehet olyasmiket hallani, hogy „a genetikusok bebizonyították, hogy nem finnugorok, hanem japánok/hunok/törökök stb. vagyunk”.³

¹ Cavalli-Sforza, Luigi Luca – Menozzi, Paolo – Piazza, Alberto: *The History and Geography of Human Genes*. Princeton University Press, Princeton, 1994; Cavalli-Sforza, Luigi Luca: *Genes, Peoples and Languages*. University of California Press, 2001; *Genetikai átjáró – különbözőségünk története*. HVG Kiadó, Budapest, 2002; Guglielmo, C. R. – Piazza, A. – Menozzi, P. – Cavalli, Sforza, L. L.: *Uralic Genes in Europe*. American Journal of Physical Anthropology 83 [1990]: 57–68.

² Ld. pl. Honti László: *Mitoszok a magyar nyelv eredete körül*. Nyelvtudományi Közlemények 101 [2004]: 137–151. Ahogy cikkének 146. oldalán Honti is felhívja a figyelmet, Cavalli-Sforza és kollégái nyelvészeti következtetéseit óvatosan kell kezelni: például a cseremiszeket az Urál középső részére helyezik, holott ők a Volgavidéken élnek, s a magyarok legközelebbi nyelvrokonainak nem a vogulokat és az osztjákokat tartják, hanem a tőlünk lényegesen távolabb eső finneket.

³ Például egy Szabó István Mihály nevű mikrobiológus Ornella Semino és munkatársai 2000-ben elvégzett genetikai vizsgálataira alapozva azt állítja, hogy az ugorok közé a magyarok, vogulok, osztjákok mellett a lengyelek, horvátok, ukránok és az USA nyu-

Magyarországon a finnugor nyelveredet kétségbe vonása amúgy is régóta napirenden van. Amikor Sajnovics János 1770-ben közreadta a magyar és lapp nyelv rokonságát elsőként felvető híres *Demonstatióját*,⁴ majd Gyarmathi Sámuel 1799-ben az összes finnugor nyelv rokonságát meglepően pontosan leíró *Affinitását*,⁵ az akkori tudományos közvélekedés lesújtóan nyilatkozott ezekről.⁶ Úgy vélték, hogy mi nem lehetünk a „halzsiros atyafiak” rokonai, nekünk, dicső magyaroknak több kell, jobb kell, az nem lehet, hogy mindenféle бүдös halbörökbe öltözött, nyershalfaló primitív népek legyenek a rokonaink (ne feledjük, ebben az időben a finnek is rendkívül szegények voltak). Ez a szemlélet azóta is meghatározó, nekünk több kell, jobb kell, nekünk a dicső sumérok és hunok, a gazdag japánok kellene.⁷

gati partvidékén élő penuti indiánok is beletartoznak, s közös történetünket 40 ezer évre lehet visszavezetni. (Könyvének címe: *A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004.) – Ld. Róna-Tas András: *A tudományok határai*. Magyar Tudomány 178 [2017]: 10/1298–1302; ill. ld. Honti László fentebb említett cikkét.

⁴ *Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse*. Koppenhága, 1770. Magyarul: *Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos*. Ford. C. Vladár Zsuzsa. Szerk. Szij Enikő. ELTE, Budapest, 1994.

⁵ *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata*. Göttingen, 1799. Magyarul: *Affinitas. A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű népekkel*. Ford. C. Vladár Zsuzsa és Koszorús István. Szerk. Szij Enikő. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1999.

⁶ Talán a legismertebb negatív véleményt Barcsay Ábrahám (1742–1806) klasszicista költő fogalmazta meg: „Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket, ki Lappóniából hurcolja nyelvünket”.

⁷ Sajnovicsék fogadtatását ld. Domokos Péter: *Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 45–67. A jelenkor délibábos nyelvészeiről ld. Honti László (főszerk.): *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010; Honti László: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 51–232; ld. még Honti fentebb említett cikkét; Keresztes László: *A magyar nyelv eredetkérdései (eredmények és kihívások a finnugrisztikában)*. Folia Uralica Debreceniensia 10 [2003]: 107–126; Pusztay János: *Az „ugor–török háború” után*. Gyorsuló idő, 1977; Rédei Károly: *Őstörténetünk kérdései*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 11. Balassi Kiadó, Budapest, 1998. 47–106. A Domokos Péter szerkesztette *Uralisztikai olvasókönyvből* (Tankönyvkiadó, 1981): Zsirai Miklós: *Őstörténeti csodabogarak*. 11–26; Hajdú Péter: *Új hazát találtak, őshazát keresnek*. 27–34; Komoróczy Géza: *Adalékok egy jelenség természetrajzához. A sumer–magyar nyelvrokonítás*. 34–52.

Mindehhez a rendszerváltás után hozzájárult a könyvkiadás szabadsága, az emigrációban élő sumerológusok stb. nézeteinek szabad áramlása. Az, hogy ilyen sok embert foglalkoztat nyelvünk és népünk eredete, igen jó dolog. Szinte mindenki szeretné tudni, honnan jöttünk, kik voltak a felmenőink, hol éltek, milyen nyelven beszéltek. A problémát az okozza, hogy a mai világban nincs világos mérőpontja annak, mi számít tudományos ténynek vagy tudósi hipotézisnek, s mi az, ami a lelkes amatőrök kitalációja. A mai nevenincs – a tudomány világától messze álló – kiadók által szenzációként tálalt irományok (miénk a világ ősnyelve, mi népesítettük be a Földet stb.), s az interneten ránk zúduló véleményözön könnyen megtévesztheti a tudományos felkészültség híján lévőket, s bármit könnyen elhisznek. S ha még ezek mellett a félistenségként tisztelt tévében is nyilatkozik valaki eredetkérdéseinkről, ott már végképp nincs helye a kritikának.

Amikor a nyelvek rokonságáról beszélünk, az első és legfontosabb feladatunk annak tudatosítása, hogy nép és nyelv nem azonos. A nyelvnek eredete van, a népnek eredetei. Erre csak egy mai, laikus példát hozok: ugyanaz az anyanyelvük Kennedy és Obama amerikai elnököknek, Michael Jordan kosárlabdázónak, Freddy Mercury énekésznek és II. Erzsébet királynőnek.⁸ Ugyanúgy szinte lehetetlen megmondani, hogy a Kárpát-medence sok évszázados olvasztókohójában ki kicsoda. A világnak ezen a fertályán ezer évvel ezelőtt szlávok és magyarok találkoztak, később betelepültek ide németek, olaszok, franciák, éltek és élnek itt szlovákok, szerbek, románok, ruszinok, bunyevácok... Amikor egy nép betelepül egy adott területre, az ott talált népességet magába olvasztja, a helyi lakosság továbbél, vagy éppen a helyiekbe olvadnak bele a jövevények (közben rendszerint nyelvcsere is történik), génjeiket továbbadják. Ahogy Bálint Csanád fogalmaz: „*soincs tabula rasa*”.⁹

⁸ John Fitzgerald Kennedy ír származású volt, Barack Obama kenyai felmenőkkel rendelkezik, Michael Jordan afroamerikai, Freddy Mercury (eredeti nevén Farrokh Bulsara), az angol Queen együttes énekese Zanzibárban látta meg a napvilágot indiai szülők gyermekeként, II. Erzsébet pedig a német származású Windsor-ház (1917-ig: Szász–Coburg–Gothai-ház) tagja.

⁹ Bálint Csanád: *A történelmi genetika történelmi relevanciájáról*. Magyar Tudomány 179 [2018]: 1/115–125. Bálint szemléletes példája a gótok sorsa (uo., 120.). Ők az időszámítás kezdete táján a Visztula torkolatvidékéről vándoroltak a délorosz sztyeppére és a Krímbe, majd a mai Dunántúl területére, innen eljutottak a Balkánig és Itáliáig, a nyugati csoportjuk pedig az Ibériai-félszigeten alapított államot. Egy nyelv – hányféle genetikai állomány? A sort folytathatnánk az elbolgárosott ótörökökkel, az elgermánoso-

Persze, a finnugor nyelvrokonságról nemcsak a kétkedőket, hanem a jószándékú laikusokat is nehéz meggyőzni. Az érvek között nem szerepelhetnek a tarsolylemezek és a nyereg alatt puhított húsok, sem a vérszerződés, de még egy fehér ló sem fordul elő. Közhelynek tűnik, de mégis fontos: a nyelvrokonság vizsgálatakor a nyelvet kell vizsgálnunk. A nyelv olyan, mint az emberi test: a csontváza, a legalapvetőbb tartószervezete állandó, míg a rárakódó izmok változnak. Minden nyelv „tartószervezete” két fő részre bontható. Az egyik halmazt a szókincs alkotja, a másikat a nyelvtani szerkezet. A nyelv egyik legcsodálatosabb tulajdonsága, hogy állandó változásai közepette is képes megőrizni a „csontvázát”, a legősibb rétegét. Nyelvtani elemeink a finnugor nyelvek egykori közös előzményére, az ún. alapnyelvre mennek vissza. Ezt a közös eredetet nem lehet laikus szemmel észrevenni, ehhez ismerni kell a nyelvek változásainak szabályszerűségeit, tisztában kell lenni a nyelvtörténet módszereivel.¹⁰ Ilyenek például a szabályos hangmegfelelések. Ezt eredetileg az indoeurópai nyelvekre írta le a 19. század talán legnagyobb német nyelvésze (és mesegyűjtője), Jacob Grimm, de a szabályrendszer természetesen ugyanolyan kitűnően működik a finn-ugor nyelvek és más nyelvcsaládok esetében is.¹¹

dott keltákkal, az elromanizálódott (eredetileg germán) longobárdokkal (ld. Honti László interjúja a Magyar Idők 2018. március 17-i számában).

¹⁰ Például a hol? kérdésre felelő belső helyhatározó ragja a magyarban *-ban/-ben*, a finnben *-ssa/-ssä*. E két elemnek látszatra semmi köze egymáshoz, holott mindkettőben benne rejlik az ősi, alapnyelvi *-n* locativusrag. A magyarban ez az önálló **belV* (V = valamilyen tövégi magánhangzó) ’bél, belső rész’ szóhoz kapcsolódva vált toldalékká (ezt a folyamatot grammatikalizációnak hívjuk): *belV-n* > *beln* > *ben* > *-ban/-ben*. A finnben a belső helyragokban egy *-s-*, a külsőkben egy *-l-* elem található (*-ssa/-ssä* inessivus, *-sta/-stä* elativus, *-seen* illativus; *-lla/-llä* adessivus, *-lta/-ltä* ablativus, *-lle* allativus), a hol? kérdésre felelő esetek sorában ezekhez járult az ősi locativusrag: *-s-na/-s-nä* > *-ssa/-ssä*, *-l-na/-l-nä* > *-lla/-llä*. Könnyű belátni, hogy ezt a folyamatot csak a magyar és a finn névszóragok történeti fejlődésének ismeretében lehet leírni, értelmezni.

¹¹ Itt csak három példát mutatok be röviden: a) a finn (és más finnugor nyelvek) szókezdő *p-* hangjának a magyarban legtöbbször *f-* felel meg (pl. fi. *pata* ~ m. *fazék*, *pato* ~ *fal*, *pesä* ~ *fészek*, *pilvi* ~ *felhő*, *poika* ~ *fiú*, *puu* ~ *fa*, *pää* ~ *fej*, *pääsky(nen)* ~ *fecske*); b) a szóeleji alapnyelvi **k-* veláris (mély) magánhangzók előtt nyelvünkben *h-*ra változott, míg a finnben változatlan maradt (pl. *kala* ~ *hal* főnév, *kolme* ~ *három*, *kuole* ~ *hal* ige, *kuule* ~ *hall*, *kuusi* ~ *hat* számnév); c) a szóbelseji nazális (*m*, *n*) és zöngétlen zárhang (*p*, *t*, *k*) kapcsolata a finnben megőrződött, míg a magyarban ezekből születtek a zöngés zárhangok (pl. *-mpi* ~ *b* középfokjel, *antaa* ~ *ad*, *kunta* ~ *had*, *lintu* ~ *lúd*, *tunke* ~ *dug*). – A nyelvrokonság ismérveit ld. Csepregi Márta: *Kérdések a nyelvrokonságról*. In: Csepregi Márta (szerk.), *Finnugor kalauz*. Panoráma Kiadó, Buda-

Az utóbbi időben a sajtóban is megjelentek azok a nézetek, amelyek szerint a honfoglaló népesség hun eredetű lenne. A közvélekedésben itt is összemosódik a nyelv (a hun nyelvről szinte semmit nem tudunk) és a nép származásának kérdése.¹²

E kérdéskört – s tágabban, a betelepülő magyarság identitásának kérdését – igyekeztünk alaposabban megvitatni egy debreceni szimpózium keretében. A nagy érdeklődéssel kísért rendezvénynek négy felkért előadója volt: *Fodor István*, a Magyar Nemzeti Múzeum egykori főigazgatója, aki a magyarság eredetét régészeti szempontból járta körül; *Honti László* finnugor nyelvész, akadémikus (Károli Gáspár Református Egyetem) a kérdéskört a történeti-összehasonlító nyelvészet felől közelítette meg; *Nagy Bálint*, a Debreceni Egyetem Humángenetikai Tanszékének professzora a régészeti genetika vizsgálati módszereit mutatta be; *Török Tibor*, a Szegedi Tudományegyetem Genetikai Tanszékének docense a honfoglalók genetikai adatairól adott elő. A bevezető előadást *Maticsák Sándor*, a DE Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi tanára tartotta. A szimpózium moderátora *Szekanecz Zoltán* debreceni orvosprofesszor, a DE Reumatológiai Tanszékének tanszékvezetője volt.

A „hunok vagyunk vagy finnugorok?” kérdés régóta foglalkoztatja a tudósokat is, a nagyközönséget is.¹³ A vita megélénkülése egy Neparáczi Endre nevű szegedi biológus PhD-disszertációjának köszönhető (*A honfoglalók genetikai származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archeogenetikai módszerekkel*, 2017).¹⁴

pest, 1998. 9–18; Hajdú Péter: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966; Hajdú Péter: *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. 105–190; Honti László: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 16–50; Rédei Károly: *Őstörténetünk kérdései*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 11. Balassi Kiadó, Budapest, 1998. 32–46.

¹² Sándor Klára: *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Typotex Kiadó, Budapest, 2011.

¹³ Ld. például a Magyar Tudomány 169. évfolyamának [2008] 10. számát, itt jelent meg Bálint Csanád vendégszerkesztésében a *Genetika és (magyar) őstörténet: a közös kutatás kezdeténél* c. anyag, amelyben Bálint Csanád, Mende Balázs Gusztáv, Raskó István és mások írásait lehet olvasni a genetikai és társtudományai kapcsolatáról, feladatairól (1166–1219. oldal). Ld. még Pamjav, Horov – Fehér Tibor – Németh Endre et al.: *Genetika és őstörténet. A magyarok és más eurázsiai népek múltja a genetikai adatok fényében*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2016.

¹⁴ A disszertáció egyik témavezetője Török Tibor volt, s több közös cikkük is van.

Mielőtt Neparáczi nézeteinek ismertetésébe – és ennek kritikájába – belefognék, röviden tekintsük át, mi is az a régészeti genetika? Ezt a kérdést járta körül a konferencia egyik előadója, Nagy Bálint. Az archeogenetikai vizsgálatok során a sírokban talált csontokat vizsgálják. A régi leletekben a bomlási és a mikrobiológiai folyamatok hatására a szövetek, sejtek megsemmisültek, csak a nagyobb csöves csontokból (fogak, sziklacsont)¹⁵ lehet vizsgálatokra alkalmas DNS molekulákat szerezni. A sejt DNS-e kb. 25.000 gént tartalmaz, ezek két kópiában vannak jelen a sejtekben, a mitokondriális DNS viszont akár több ezer kópiában is megfigyelhető. A sejtben található Y kromoszóma az apai vonalon, a mitokondriális DNA az anyai vonalon történő öröklődés kimutatására használható fel. Ezek vizsgálatával lehet következtetni a rokonságra és a populációk vándorlására is.

A genetika tudománya rendkívül gyorsan fejlődik. A legújabb, legmodernebb szekvenálók egyrészt meggyorsítják a minták feldolgozását, másrészt óriási mennyiségű adatot szolgáltatnak. A magyarságtani vizsgálatok során azonban gondot okoz, hogy a honfoglaláskori temetők, sírok száma alacsony, ezekből nem lehet az egész népességre vonatkozó adatokat produkálni. Az is gond, hogy a régi populációkból nem áll rendelkezésre megfelelő, összehasonlításra alkalmas génbank.

Ezek után térjünk vissza a vitát generáló PhD-dolgozatra! Neparáczi Endre az észak-magyarországi Karos¹⁶ honfoglaláskori temetőjének 89 csontvázát vetette alá archeogenetikai vizsgálatoknak. Az adatokból azt mutatta ki, hogy a honfoglaló népesség DNS-ében ázsiai, kaukázusi és germán elemek találhatók. Önmagában a kevertség nem okoz meglepetést, az természetes, hogy a Kárpát-medence hosszú időn keresztül népek olvasztótégelyéül szolgált, s a keletről érkező magyarság sem volt (sem genetikailag, sem nyelvileg, sem kulturálisan) egységes. Török Tibor vizsgálata szerint a karosi csontvázak ázsiai génei egybeesnek az egykori ázsiai hun birodalom területére lokalizálható adatokkal, Neparáczi ebből azt a következtetést vonta le, hogy a honfoglaló magyarság hun ősekkel is rendelkezhetett. Mivel a mai magyarokban alig lehet kimutatni a „honfoglaló géneket”, de mégis megőrződött a magyar nyelv – ez szerinte csak úgy magyarázható, hogy bejövő őseink már magyar népességgel találkoztak a Kárpát-medencében, azaz a honfoglalásnak nevezett esemény(sorozat) csak a második hazaalapítás volt (így éledne fel tehát ismét a kettős honfoglalás elméle-

¹⁵ A halánték egyik csontja, a koponyaalap alkotórésze.

¹⁶ Karos község ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye Cigándi járásában található.

te). Szerinte tehát igazuk volt a középkori krónikáknak, s mindez magyarázatot adhat a székelyek (ma is élő) hun hagyományára is. Neparáczi merész végkövetkeztetése: a honfoglalók (már) nem voltak finnugorok, az ótörök jövevényszavak pedig hun eredetűek.¹⁷

Mindezeket a tételeket nyelvészeti oldalról a konferencián elhangzott előadásában Honti László cáfolta meg. „Suszter, maradj a kaptafánál!” – volt előadásának a címe, s ez itt fokozottan igaz.

A legfőbb gondot az okozza, hogy Neparáczi és mások könnyedén dobálóznak a „hun” terminussal. Neparáczi dolgozatában azonosnak tekinti a magyar és a hun nyelvet. Nyelvészeti szempontból a hun nyelv teljesen ismeretlen (talán törökségi eredetű?), nyelvelméi nem maradtak fenn, az Európában hun gyűjtőnéven ismert népesség pedig sokféle etnikumból (és sokféle nyelvű népességből) állt össze. – Ha valamiről nem tudunk, azt nem lehet rokonítani (sem). Sokatmondó a dilettáns módszerekkel élő Bakay Kornél eljárása (idézi Honti): „Sokan úgy gondolják, hogy a szarmatákhoz, az alánokhoz, a hunokhoz nekünk semmi közünk sincs, mert hiszen – állítják – az előbbieket iráni nyelven, a hunok pedig törökül beszéltek. Igen ám, csakhogy néhány alán mondattól eltekintve, sem a szkítáktól, sem a szarmatáktól, sem a hunoktól, sem az avaroktól nem maradt fenn egyetlen egy kifogástalanul értelmezhető nyelvelmé sem, így tehát nincs elvi akadály annak, hogy genetikailag és nyelvtanilag is rokon népeknek tekintsük őket, akiknek a nyelve is közel kellett álljon a miénkhez!”

Neparáczi a magyarban fellelhető nagyszámú ótörök jövevényszót hun eredetűnek tartja. Ezt a képtelenséget turkológusok több generációja cáfolta és cáfolja, elég, ha csak a legutóbbi monumentális munkára, Róna-Tas And-

¹⁷ Neparáczi munkásságát Róna-Tas András a következőképpen értékeli: „a nyelvészeti kapcsolat (finnugor rokonság, helyesen finnugor nyelvrokonság), az etnikai csoport (két népcsoport) és a genetikai, vagyis populációs kapcsolat között egyenlőséget tett a szerző, ezzel egy senki által nem állított tételt mond ki, majd cáfol. Egy nép, egy etnosz összetartozásának alapja tagjainak azonosságtudata. Egy nyelvnek egy másik nyelvvel való rokonsága nyelvrendszerük közös történeti eredetén alapul. A nyelv sem írható le genetikai kategóriákkal. A populáció viszont biológiailag leírható, genetikailag vizsgálható. Három különböző halmaz nem azonosítható, nem keverhető össze még akkor sem, ha azok részben fedhetik egymást. A tudomány határainak ez az átlépése elfogadhatatlan.” (Róna-Tas András: *A tudományok határai*. Magyar Tudomány 178 [2017]: 10/1298–1302. Az idézet az 1300. oldalon olvasható.)

rás és Berta Árpád kétkötetes könyvére gondolunk,¹⁸ akik magas szintű filológiai igényességgel tárják eléink nyelvünk őtörök (és nem hun!) jövevény-szórétégét.

Fodor István előadásában szintén kitért a hun kérdésre. A honfoglaló magyaroknak nem volt hun származástudatuk, s még Anonymus sem beszélt (1200 körül) hun tudatról. Ezt az elméletet csak a 13. század végén alkotta meg Kézai Simon, kitűnő ideológiai magyarázatot találva Kárpát-medencei létünk indoklására: ha mi a hunok rokonai vagyunk, akkor nem betolakodóknak kell minket tekinteni, hanem jogos tulajdonukat visszafoglaló népességnek. A hun származást Werbőczy István tovább táplálta Hármaskönyvében. Ez az elmélet a 18. században élte fénykorát. (S ha kissé cinikusak akarunk lenni, a 19. század végén felfedezett sumér nyelv és kultúra szorította le a dobogó tetejéről.)

A hunokkal valójában nehezen is találkozhattunk volna, ezt a régészeti és történeti adatok világosan bizonyítják. A hunok a Kárpát-medencébe az 5. század húszas éveiben törtek be, a magyarság ekkor még az Urál túloldalán élt, ahonnan csak mintegy két évszázaddal később költözhattünk át az európai térségbe, a mai Baskíria területére (amit Julianus barát Magna Hungariának nevezett el).

Nemcsak a genetikusok és a nyelvészek, hanem a genetikusok és a régészek között is súlyos felfogásbeli és módszertani különbségek feszülnek. Fodor István előadásában hangsúlyozta: régészként csak akkor tudja, tudná elfogadni a genetikusok legújabb eredményeit, ha azokat a régészeti szakirodalomban közreadott következtetések, eredmények is alátámasztják.

Mivel a konferencia célja elsősorban az archeogenetika legújabb eredményeinek bemutatása és a társtudományok reagálása volt, ezért Török Tibor kutatási eredményeit kissé részletesebben ismertetem.

Az archeogenetika segítségével információt kaphatunk egyének és populációk földrajzi származásáról, alapvetően a mitokondriális DNS és az Y-kromoszóma-szekvenciák vizsgálata révén. Ezek kizárólag mutációval változnak, melyek sebessége kiszámítható. Minél inkább hasonlít két szekvencia egymásra, annál közelebbi a rokonságuk, ennek alapján ún. leszarmazási fa rajzolható meg. A mai ismeretek szerint e fa gyökere Afrikában van. A vizsgálatok segítségével jól lehet következtetni egy adott anyai vonal földrajzi származási

¹⁸ Róna-Tas, András – Berta, Árpád: *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Turcologica. Band 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011.

helyére. Ezekből a szekvenciákból az egyes populációk rokonsági szintje is megállapítható: ha két populáció hasonló genetikai összetételű, akkor valószínűleg közös felmenőkkel rendelkeznek. A szegedi kutatóintézetben jelenleg a legmodernebb, ún. újgenerációs szekvenálási módszert alkalmazzák, ez a korábbiaknál jóval pontosabb genetikai elemzést tesz lehetővé.

Török Tiborék a három karosi temetőből 78 egyént tudtak megvizsgálni, más temetőkből vett adatokkal együtt 102 mitogenomot szekvenáltak (ez nagy mennyiségnek számít, 2017-ben egész világról összesen kb. 500 archaikus mitogenomot ismertek). A szekvenciákat haplocsoportok szerint rendezték, majd kiválasztották az egyedi honfoglaló szekvenciákkal megegyező haplocsoportba tartozókat, s meghatározták a honfoglalókhöz legközelebbi szekvenciák földrajzi elterjedését. Eredményeik szerint a 102 honfoglaló anyai vonalai közül 31 Ázsiából származott (a hozzájuk leghasonlóbb szekvenciák mai burját, kínai, mongol, kazah, tatár, bargut, jakut, even, evenk, mandzsu, tuvai, japán, kirgiz, tibeti, üzbégi, udegi, ulcsi, jukagír emberekben található). 60 fő anyai vonalai európai eredetűnek bizonyultak, ezen belül 13 északnyugat-európaiakra, 7 pedig a Kaukázus környékére jellemző. 11 minta származása nem volt behatárolható, a genetikai csoport általános eurázsiai elterjedtsége miatt.

Törökék szerint az ázsiai szekvenciák főként Burjátföld, Mongólia és Tuva környékére koncentrálnak, ez egybeesik az egykori ázsiai hun birodalom területével. Ahogy Török fogalmaz: „bizton kijelenthető, hogy ezeket a géneket csak azok a csoportok hozhatták Európába, akik erről a területről származtak. Genetikai és történeti adatok alapján a következő népcsoportok jöhetnek szóba: az ázsiai szkíták, a hunok, az avarok és az onogurok. A finnugor népekből teljességgel hiányzik több jellegzetes honfoglaló haplocsoport, így az Y, B és N1a1a1a1a.”

A honfoglaló népesség haplocsoportjai azt mutatják, hogy tagjai legalább két távoli régióból eredtek. Törökék vizsgálatai szerint Belső-Ázsiából, a hun birodalom területéről elvándorló népesség Közép-Ázsiában keveredett az ázsiai szkíták leszármazottaival, majd innen nyugat felé vándorolva a kelet-európai sztyeppén keveredtek az ún. Szrubnaja kultúra utódnépeivel, s innen érkeztek – immár magyar honfoglalókként – a Kárpát-medencébe.

A honfoglalókhöz legközelebbi haplocsoport a Volga-vidéki tatároké. Török idézi Fodor István véleményét: „A honfoglaló magyarokéhoz a kelet-európai bolgár-török, főként a volgai bolgár emlékegy áll a legközelebb. E hasonlóság olyan mérvű, hogy mindenképpen alapot ad a két népesség tartós történeti kap-

csolatának a feltételezésére.”¹⁹ Mindezekből Törökék azt a következtetést vonják le, hogy a honfoglalók a genetikai, antropológiai, régészeti és történeti adatok alapján leginkább az onogur bolgároknak feleltethetők meg. (Antropológiai szempontból ezt a jelképes koponyalékelések támasztják alá: ez a volgai tatároknál rendkívül gyakori volt, s a honfoglalók körében is 10% körülire lehet tenni.) Török kitér a magyarok idegen nevének eredetére is (amely az ótörök *onogur* törzsnévből származik), s hangsúlyozza, hogy a törzsnevek és a 10. századi előkelők nevei jelentős mértékben török eredetűek. – Ez mind igaz, de ezek elsősorban a huzamos együttélés eredményei.

Fontos a honfoglaló és az itt élő népesség aránya. Ez régi probléma. Kis létszámú, fegyveres népesség nem adhatta át/tarthatta meg nyelvét. Török szerint „a genetikai adatok alapján a honfoglalók kevesebb mint 10%-ban járultak hozzá a mai magyarság génkészletéhez, és véleményünk szerint kizárható, hogy azóta a Kárpát-medence népessége több mint 90%-ban kicserélődött volna. Viszont egy 50%-os csere reális lehet. Mindebből arra következtetünk, hogy a honfoglalók kevesen voltak, a 30–100 ezres létszám, a korabeli Kárpát-medence lakosságának 10–20%-lehet a reális becslés.” Ebből vonta le Neparáczi azt a következtetést, hogy – ahhoz, hogy a magyar nyelv diadalmaskodjon az ótörök és szláv fölött – ezen a területen már korábban is magyaroknak kellett élniük. A nyelvészek ezt a nézetet nem fogadhatják el, hiszen semmiféle nyelvi bizonyítéka nincs ennek a hipotézisnek, azt pedig lehetetlen elképzelni, hogy egy nyelv úgy „settenkedik be” egy adott területre, s él ott néhány évszázadon át, hogy ennek semmiféle nyelvtörténeti nyomát nem lehet kimutatni – sem az adott nyelvből, sem pedig a vele kapcsolatba került nyelvekből.

Törökék vizsgálatai szerint a mai magyarok között 4%-nyi a kelet-belső-ázsiai komponens, azaz a honfoglalók csak viszonylag kis mértékben járulhattak hozzá mai embertani képünkhöz.

Török előadásában hangsúlyozta, hogy ők nem cáfolják a finnugor nyelvrokoniságot, de azt kiemelte, hogy „ismereteink szerint nem származtak finnugor nyelvek onnan, ahol szerintünk a honfoglalók ősei éltek”.

A finnugor nyelvtudomány 19. századi képviselői még úgy képzelték, a nyelv és a származás összefügg. Ezt a tudomány már régesrég meghaladta. Régi nézete-

¹⁹ Fodor István: *Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet*. In: Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András (szerk.), *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1977. 82–86.

ket a mai tudósok ellen felhozni körülbelül olyan etikátlan, mint a mai fizikusokat a száz évvel ezelőtti eredményekkel szembevetni.

„Az [...], hogy egyenes korreláció állna fenn valamely nyelv története és a nyelvet beszélők genetikai leszármazása között, több szempontból is igazolhatatlan feltételezés. Míg a genetikai állomány átöröklése kizárólag vertikális úton történhetik, addig a nyelv átörökítése éppúgy lehet vertikális, mint (nyelvi kapcsolatok következtében) horizontális, s ez utóbbival összefüggésben: míg az embernek csak egyetlen génállománya lehet, addig nyelve kettő is vagy éppen több. [...] Genetikai azonosságokból vagy hasonlóságokból következtetni egy közösség nyelvére, nyelvi rokonságára, vagy éppen megfordítva, szinte lehetlenség, hiszen nyelv és génállomány között nem áll fenn oksági viszony” – írja Bakró-Nagy Marianne finnugor nyelvészprofesszor.²⁰

Úgy tűnik, a Török Tibor féle modern genetikai vizsgálatok eredményei és a „hagyományos” nyelvészek, régészek álláspontja nem teljesen összeegyeztethetetlen, legalábbis az időbeli visszahátrálás első szakaszában. Abban egyetértés mutatkozik, hogy génállományunkra, nyelvünkre és kultúránkra rendkívül nagy befolyást gyakoroltak azok az őtörök törzsek, amelyekkel a honfoglalást megelőző időben a sztyeppevidéken együtt éltünk (befolyást gyakoroltak, de nem voltak azonosak!). A tudomány fejlődésével remélhetőleg többet fogunk majd tudni az azt megelőző időszakról. De, ahogy Jörg Feuchter fogalmaz: „A genetikusoknak be kell látniuk, hogy ha a géneket történeti forrásnak tekintik, akkor azok értékelését történészekkel együtt kell végezniük. A történészeknek pedig számolniuk kell a genetika adta kihívással, s a történeti genetika lehetőségeinek és korlátainak megítélésében rugalmasabbnak kell lenniük.” – Ehhez csak azt tudom hozzátenni, hogy ez a nyelvészekre is ugyanígy érvényes.²¹

A konferencia után nem sokkal jelent meg a sajtóban, hogy azonosították III. Béla DNS-ét, s megállapították, hogy ő – és ebből következőn az Árpád-házi uralkodóház – nem finnugor, hanem eurázsiai géneket hordozott. Ebből sokan messzemenő következtetéseket vontak le, de azért ne sikkadjon el az a tény, hogy a finnugorok is eurázsiaiak. S „honfoglaló gének” vagy „finnugor gének” nem is léteznek, hiszen a nyelvrokronok eltérő – szemlátomást is eltérő! – ember-tani típusba tartoznak. Ezzel kapcsolatban leginkább talán a szegedi genetikus-

²⁰ *Nyelvtörténet és humángenetika*. Magyar Tudomány 179 [2018]: 1/140–147. Az idézet a 140–141. oldalakon olvasható.

²¹ Jörg Feuchter: *A genetika kihívása és a történettudomány*. Magyar Tudomány 179 [2018]: 1/126–132. Az idézet a 126. oldalon szerepel.

professzor, Raskó István véleményét érdemes idézni: „Én genetikusként soha nem fogom azt mondani, hogy a finnugor rokonság igaz vagy hamis, a genetikában ugyanis nincsenek finnugor gének”.²²

Nagyon fontosnak tartom, hogy ezek a kutatások, ezek a viták politikamentesen folyhassanak, s jó lenne, ha a közeljövőben nem a „néplélek”²³ diktálta elvárások, hanem a szigorúan tudományos tények körül folynának az eszmecsereik. Nem szabad hagyni a dilettantizmus térhódítását – ez a tudósok felelőssége.

Úgy vélem – s egyben remélem –, hogy a debreceni tanácskozás csak az egyik első állomása volt egy hosszú folyamatnak, s a közeljövőben más genetikusok, történészek, régészek és nyelvészek közreműködésével egyre több részletet sikerül tisztázni népünk és nyelvünk múltjából.

²² https://24.hu/elet-stilus/2010/06/16/nincs_genetikai_finnugorizmus/

²³ Ld. a Magyar idők 2018. április 9-i cikkét, egy bizonyos Pap Krisztián nevű könyvtáros tollából, aki többek között ilyen állításokat tesz: „A finnugor származtatás köztudatba emelése a legnagyobb rombolást a magyarság öntudatára mérte hosszabb távon [...] Márpedig egyetlen társadalom sem élhet úgy sokáig, hogy éles ellentmondás álljon fenn a társadalom szellemileg aktív része és az egész társadalmat képviselő tudományos elit között. Ez egy egészségtelen állapot, amely bizonytalansághoz vezet. [...] Azt látnunk kell, hogy a magyar nyelv egy sokkal gazdagabb kulturális tényező ahhoz, hogy könnyen be lehetne sorolni valamilyen nyelvcsaládba. Maga a magyar nyelv az, amely tiltakozik és ledobja magáról azt a szűklátókörűséget, hogy egyértelműen besorolják bárhová is. [...] A finnugor rokonság kérdésekor az önazonosság-tudatunkat kell helyreállítanunk, amely az elmúlt ötszáz évben súlyos megpróbáltatásokon és veszteségeken ment keresztül. [...] A tudóstársadalomnak óriási a felelőssége, mert vagy orrvérzésig ragaszkodik a maga számára igazolható nézetrendszerhez, vagy tudomásul veszi, hogy a magyar néplélek sajátosságai és a történeti hagyományok miatt ezt mégsem teheti, mert ezzel több kárt okoz, mint hasznot.” E zavaros nézetrendszer cáfolatát ld.

<https://www.facebook.com/ElteFinnugorTanszek/posts/1490914591017991>